

ЛІТЕРАТУРА

1. Гроффман Б. Избирательные системы и искусство конституционной инженерии: обзор основных открытий / Б. Гроффман, Э. Рейнольдс // Ойкумена. Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций. – Харьков: Константа. – 2005. – Выпуск 3. – 218 с.
2. Таагепера Р. Описание избирательных систем [Электронный ресурс] / Р. Таагепера, М. С. Шугарт. – Режим доступа: http://www.polisportal.ru/files/File/puvlication/Starie_publicacii_Polisa/T/1997-3-10-Taagepera_Shugart_Opisanie_izbiratelnix_sistem.pdf.
3. Павлова Л. Реформування виборчої системи в контексті модернізації українського парламентаризму [Електронний ресурс] / Л.І. Павлова. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2009_20/Gileya20/P4.pdf.
4. Антошевський А. Перехід до демократії: аналіз випадку Польщі / А. Антошевський // Трансформація в Польщі і в Україні. Вибрані аспекти. – Вроцлав, 2010. – С. 373 – 383.
5. Альберський Р. Еволюція виборчої системи Польщі / Р. Альберський // Трансформація в Польщі і в Україні. Вибрані аспекти. – Вроцлав, 2010. – С. 507-521.
6. Переход к демократии стран Центральной и Восточной Европы в сравнительной перспективе / [под ред. А.Антошевского и Р.Хербута; пер. с польского]. – Донецк, Издательство „Донбасс”, 2001. – 302 с.

УДК 324:323.2 (477)

Сербіна Ю.В.

Одеський національний університет імені І.І.Мечникова

СИСТЕМА ЕЛЕКТОРАЛЬНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ: ВПЛИВ НА РІВЕНЬ ДОВІРИ ДО ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ

Аналізується конфліктний потенціал системи електоральних відносин України, конфлікти, притаманні окремим електоральним циклам трансформаційного періоду, їхній вплив на рівень довіри громадян до виборів. Запропоновано шляхи підвищення довіри до політичної системи шляхом зміцнення системи електоральних відносин.

Ключові слова: система електоральних відносин, електоральний цикл, політичний конфлікт, електоральна культура, когабітація, „критичні вибори”

Сербина Ю.В.

СИСТЕМА ЭЛЕКТОРАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ В УКРАИНЕ: ВЛИЯНИЕ НА УРОВЕНЬ ДОВЕРИЯ К ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ

Анализируется конфликтный потенциал системы электоральных отношений Украины, конфликты, присущие отдельным электоральным циклам трансформационного периода, их влияние на уровень доверия граждан к выборам. Предложены пути повышения доверия к политической системе путем укрепления системы электоральных отношений.

Ключевые слова: система электоральных отношений, электоральный цикл, политический конфликт, электоральная культура, кохабитация, «критические выборы»

Serbina J.

UKRAINIAN ELECTORAL RELATIONS SYSTEM: INFLUENCE ON TRUST IN POLITICAL SYSTEM

The article is focused on conflict potential of Ukrainian electoral relations system. Political conflicts as a part of particular electoral circles of transformation period, their influence on Ukrainian citizen's trust to election and public policy legitimacy are analyzed. The strengthening of electoral relations as political system trust-increasing measure is offered.

Key words: electoral relations system, electoral circle, political conflict, electoral culture, cohabitation, “critical election”

Демократичні надбання і перспективи України навіть через двадцять років здобуття незалежності залишаються предметом публічних і наукових дискусій. Одним із найбільш наочних показників засвоєння суспільством інститутів і норм демократії є електоральний процес. Можна цілком погодитися з тими вітчизняними дослідниками, які вважають, що „для пострадянських країн, які бажають долучитися до демократії, вибори постають як перший (звичайно, з цілої низки) тест, без бездоганного опрацювання якого говорити про визрівання інших демократичних інституцій немає жодного сенсу” [1 - 8].

Дослідженням різних аспектів електоральної взаємодії в Україні займаються І.Бекешкіна, В.Бортніков, Є.Головаха, Л.Кочубей, І.Кресіна, Н.Ротар. Аналіз політичних трансформацій українського суспільства, важливий для періодизації електорального процесу, знаходимо в дослідженнях А.Колодій, Ю.Мацієвського, А.Романюка. Підходи, актуальні для аналізу конфліктності системи електоральних відносин, присутні в роботах російської дослідниці Л. Ніковської, а також українських авторів І.Бекешкіної, А.Рибака, М. Розумного, Н.Степанової та інших.

Конфліктний потенціал системи електоральних відносин в Україні ще не піддавався предметному вивченню. На нашу думку, в електоральних дослідженнях важливо враховувати не тільки електоральну поведінку, але й інші прояви електоральної взаємодії (стратегії провідних політичних акторів, їхнє місце в політичній системі, а відтак – вплив, який вони здатні чинити на розвиток політичної системи). Оскільки суб'єкти електоральної взаємодії знаходяться у стані взаємної залежності, від її характеру залежить напрям трансформації (змагально-конкурентний, адаптивний чи конфліктний) політичної системи. Політичній системі України в цілому притаманна форма конфліктної взаємодії, а відтак виокремлення типів конфліктності, властивих електоральному процесу, набуває особливого значення.

Метою статті є аналіз конфліктності, притаманної різним рівням системи електоральних відносин України, її впливу на рівень довіри громадян до виборів, що є серйозним показником легітимності політичної системи розвинутих демократій.

Система електоральних відносин: обґрунтування сутності та особливостей явища.

Поняття „системи електоральних відносин”, вжите для методологічної

зручності, не слід ототожнювати із суто інституційним поняттям „виборча система”, яке вживається для відображення законодавчо закріпленого алгоритму обрання органів влади. В даному випадку ми маємо на увазі співвідношення і взаємозв'язок форми, змісту й процесу вказаного явища. Зокрема, доцільно враховувати:

- **сукупність інститутів**, що забезпечують функціонування політичної системи у сфері, що стосується зміни влади у ній і відображають **формальну** сторону зміни політичної влади. В такому контексті логічно піддати аналізу насамперед виборче законодавство, співвідношення виборчої системи й реального стану партійного простору, здатність виборчої системи відбивати представництво й інтереси суспільних груп. Важливу роль в аналізі відіграє конституція держави, місце і роль політичних партій, інститут політичного лідерства, роль громадських організацій і груп інтересів, місцевого самоврядування;

- **зміст** досліджуваного об'єкту становить поле електорального дискурсу, відкриті і приховані інтереси провідних акторів, мотиви, якими вони керуються при прийнятті рішень, можливості й обмеження, які впливають на прийняття рішення, цінності, носіями яких вони є, групові настанови, міфологеми. Поняттям, здатним інтегрувати згадані явища, є поняття **електоральної культури**, яке визначає політичну поведінку, дає змогу піддати аналізу особливості політичної участі. Мотиви, інтереси і цінності носіїв електоральної культури здатні створити підстави для виникнення конфліктних вузлів, що проявляються в процесі трансформаційних перетворень. Складнощі у дослідженні вказаних явищ полягають у тому, що нерідко об'єкти (як еліти, так і пересічні громадяни) не завжди здатні раціонально визначити мотиви своїх рішень, а обмежень для прийняття політичних рішень може виявитись більше, ніж можливостей. Змістовна складова системи електоральних відносин містить конфлікти, які найважче діагностувати і якими важко управляти, зокрема, враховуючи ціннісну складову електоральної культури. Так, конфлікт цінностей і ідентичностей, закладений в основу політико-культурної диференціації регіонів України, є найбільш складним, оскільки він безатрибутивний і жодна сторона не прагне заволодіти цінностями супротивника;

- **процесуальну сторону**, що є простягнутим у часі виявом дії і взаємодії учасників, що склався у певних соціокультурних умовах і виражає відповідні соціокультурні розмежування і є динамічним проявом електоральної культури. Процесуальна сторона є циклічною, може мати ознаки стрибкоподібності, переривчатості (наприклад, дострокові чи позачергові вибори, які порушують планомірну траєкторію процесу).

Науковці зауважують відсутність єдиного підходу до визначення циклічності електорального процесу, враховуючи короткостроковість електоральних циклів і неможливість прямо ототожнити їх із масштабними циклами історичного чи економічного розвитку, а також суттєву відмінність українських електоральних циклів один від одного. Крім того, слід зважати на відмінність парламентських електоральних циклів від президентських. У той же час в англо-американській дослідницькій традиції електоральний цикл визначається проміжком від виборів до виборів, коли логіка самих виборів визначається практикою акторів, що передують їй увесь попередній період. Українська дослідниця Н.Ротар пропонує співвідносити окремі цикли безперервного електорального процесу в Україні із фазами демократизації, що може бути прийнятне і у нашому аналізі [6, с.10]. Таким чином, в межі одного електорального циклу потрапляють як президентські, так і парламентські вибори. Крім того, аналізуючи електоральні цикли, слід враховувати поняття „критичних виборів”, уведене знаменитим американським дослідником С.Рокканом, яке у класичних електоральних дослідженнях характеризує певні переломні етапи у розвитку політичної системи. На нашу думку, такими виборами для політичної системи сучасної України є вибори Президента України 2004 р. і вибори Президента України 2010 р., які змінили вектор розвитку політичної системи.

Отже, поняття системи електоральних відносин дає змогу проаналізувати траєкторію розвитку політичної системи, простежити логіку демократизації, загроз відхилення політичного курсу від демократичного напрямку.

Співвідношення електоральних циклів з трансформаційними циклами української політики і притаманні їм конфліктні відносини

Зазначимо, що в українській політичній науці існують різні підходи до аналізу

трансформаційних циклів української політичної системи. Зокрема, авторитетна українська дослідниця А. Колодій наголошує, що демократична трансформація в Україні включає в себе два якісно відмінні (за рушійними силами і силами опору) перехідні етапи: посткомуністичний і антиолігархічний, кожен із яких проходить кількісні і якісні зміни [3, с.20]. Якщо слідувати логіці автора, систему електоральних відносин можна вкласти у кілька етапів: номенклатурно-бюрократично-транзитний (1991-1998), бюрократично-авторитарно-олігархічний (1999-2004), олігархічно-охлократично-застійний (2005-2009), транзитно-демократичний. Попри оціночні характеристики такої класифікації, погодимося, що кожен із вказаних етапів демократичної трансформації був об'єднаний притаманним саме йому характером політичних, економічних, соціальних відносин і впливав на розвиток політичної системи [3].

Зауважимо, що при аналізі конфліктів системи електоральних відносин є доречним використання методології мультискладового конфлікту до аналізу різних рівнів системи електоральних відносин, запропонованої російською дослідницею Л. Ніковською. Погоджуємося з автором, що в умовах динамічного процесу трансформацій існування моноконфлікту є швидше виключенням, ніж правилом. Дослідниця керується тим, що „різні типи конфліктів створюють проекцію, взаємно впливають і пронизують один одного, а джерела (причини) і особливості одних конфліктів запускають інші. Ланцюг причин різних за типом конфліктів утворюють один із типів мультискладового конфлікту” [2 4, с.85]. У той же час, відзначимо, що провідним в даному випадку є політичний конфлікт, який і виступає моноконфліктом, часто поєднуючи у собі економічні, правові, культурні, психологічні аспекти.

Важливо виявити типи конфліктів, які були притаманні кожному електоральному циклу трансформаційного періоду.

Перший електоральний цикл. До інституційних конфліктів даного електорального циклу слід віднести відсутність конституції, роботу за конституційним договором між президентом і парламентом, пошуки моделі виборчої системи. Прийнятий в 1993 р. закон передбачав мажоритарну виборчу систему абсолютної більшості, що спричинило тривалість електорального процесу впродовж трьох

років, оскільки Верховна Рада не була обрана одночасно. Процесуальний аспект цього електорального циклу і сам факт проведення позачергових виборів ВР 1994 р. зумовлений тиском соціально незахищених груп, зокрема всеукраїнськими страйками шахтарів, вимогою яких була в тому числі зміна уряду. Закон, за яким проводились вибори 1994 р., приймався у стислих часових рамках, при несформованій правовій системі, а, отже, не міг слугувати позитивному розвитку системи електоральних відносин. Конфліктність змісту системи електоральних відносин даного періоду закладена у процесах становлення інституту приватної власності, відсутності прозорих механізмів і принципів переведення власності з державної в приватну, проблематичності формування політичної еліти, не пов'язаної з радянською номенклатурою. Електоральний дискурс на даному етапі спрямований на недопущення повернення комунізму. Вказаний електоральний цикл завершується виборами ВР України у березні 1998 р., які проводились за пропорційно-мажоритарною системою.

Другий електоральний цикл, який починається з виборів Президента України 1999 р., і зумовлений зміцненням вертикалі виконавчої влади (1999-2004). Інституційними конфліктами вказаного електорального циклу є посилення виконавчої гілки влади, значна концентрація влади в Адміністрації Президента України – органі, повноваження якого значно перевищували передбачені Конституцією України 1996р. Додатковим фактором інституційної конфліктності стала ідея реформування конституції. Конфлікти змісту системи електоральних відносин – протиставлення комуністичного/антикомуністичного векторів розвитку країни, протиставлення євроінтеграційного, євроатлантичного і євразійського напрямків розвитку. Процесуальні конфлікти вказаного електорального циклу - загострення протистояння між владою і опозицією (зокрема сконцентроване навколо парламентських виборів 2002 р., за результатами яких опозиція, отримавши більшу кількість голосів, ніж провладні партії, не змогла сформувати більшість у парламенті через перемогу на мажоритарних округах кандидатів від провладних партій), наростання протестних настроїв населення, кульмінацією яких стали відповідні масові виступи. Важливим контекстом розвитку конфліктної взаємодії вказаного електорального циклу є закріплення потужних

фінансово-промислових груп у якості акторів, які мають першочерговий вплив на прийняття управлінських рішень. На нашу думку, характер політичного режиму на даному етапі здатен пояснити стратегії взаємодії політичних еліт і характеризує характер електоральної культури еліт.

Третій електоральний цикл (2005-2009). Інституційні конфлікти – неспроможність політичних партій, які потрапили до Верховної Ради на підставі пропорційного виборчого закону, сформуванню більшості, відсутність чітких механізмів формування коаліції. Когабітація – тип політичної взаємодії в напівпрезидентській республіці, за якої президент і прем'єр-міністр представляють різні політичні сили. Слід зазначити, що в даному електоральному циклі ситуація когабітації мала місце двічі – з серпня 2006 р. до грудня 2007 р., коли більшість у Верховній Раді мала Партія Регіонів і прем'єр-міністром був призначений В.Янукович. У даному випадку йдеться про класичний приклад інституційного конфлікту, коли президент і парламентська більшість орієнтовані на протилежні моделі розвитку країни і закладають їх у власні програми. Іншим типом когабітації є формування уряду Ю.Тимошенко 18.12.2007 р., і протистояння між президентом і партією НУНС, яку він очолював на певному етапі її існування. Попри відсутність світоглядного протистояння і розуміння принципів політичного курсу, вказаний етап електорального циклу характеризується відсутністю однакового бачення щодо механізмів реалізації курсу. А.Романюк вважає підставами для трактування такого типу взаємодії як когабітації те, що персональна конкуренція політиків за спільний електорат набула форми інституційного протистояння і спричинила потужну політичну кризу в країні [3 5, с.147]. Когабітацію в Україні дослідник характеризує як високо-конфліктну. На наш погляд, причини цієї конфліктності закладені у відсутності ряду конституційних законів, які визначали б механізми взаємодії між Президентом України і урядом. Конфліктність змістовної складової вказаного електорального циклу – гостре протиставлення регіонів України на підставі ідентичності і мови, актуалізація дискусійних питань історичної пам'яті, які широко використовувалися політичними силами під час чергових виборів ВР 2006 р. і позачергових виборів 2007 р. Процесуальна складова вказаного електорального циклу

свідчить про переважання конфліктної стратегії політичної взаємодії над конкурентною. Основною формою політичної участі, яка оформила політичний дискурс вказаного електорального циклу, стали акції протесту, ознакою яких були не чітко сформульовані вимоги, офіційно уповноважені на проведення переговорів особи, а перформанс як форма вираження.

Четвертий електоральний цикл – з лютого 2010 р. по теперішній час. Інституційний конфлікт даного електорального циклу пов'язаний із введенням в дію змін до Конституції України і повернення до Конституції редакції 1996 р. (рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) закону України „Про внесення змін до Конституції України” від 8 грудня 2004р. № 2222-IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України) від 30 вересня 2010 р.). Процесуальним конфліктом вказаного періоду стало переформатування коаліції політичних партій у Верховній Раді, обраних на позачергових виборах 2007 р. і створення 11.03.2010 р. коаліції „Стабільність і реформи” у складі Партії Регіонів, Блоку Литвина, КПУ і окремих народних депутатів із складу інших фракцій, а також перехід до коаліції депутатів з опозиційних фракцій. Змістовні конфлікти – ревізія рішень влади, прийнятих у третьому електоральному циклі щодо питань ідентичності (зниження на офіційному рівні уваги до питань голодомору, надання звання Героя України С.Бандері тощо). Не менш серйозним конфліктогеном поточного електорального циклу є кризові явища в економічній сфері, які напряму впливають на зниження рівня довіри до органів влади, а непопулярні рішення влади впливають на наростання протестних настроїв населення і зумовлюють переважання протестного дискурсу і протестної політичної участі.

Таким чином, основними наслідками конфліктності в системі електоральних відносин України, на нашу думку, є: зниження довіри громадян до виборів як інституту, який повинен забезпечувати ротацію політичних еліт і підвищення їхньої якості, гарантувати зміни, що сприяють оновленню політичної системи; зниження рівня легітимності обраної влади; подальше зниження ефективності політичних інститутів, зниження їх ролі при прийнятті

управлінських рішень; створення глибинних розколів в суспільстві на основі ідентичності, які знаходяться за межами класичних електоральних розмежувань; зниження конкурентності політичних акторів в силу відсутності цінності виборів; зростання вірогідності використання неконвенційних форм політичної участі громадян України; зростання ризику розгортання неконтрольованих конфліктів, які починаються як контрольовані.

Довіра до виборів як наслідок конфліктної взаємодії системи електоральних відносин

Попри те, що вибори визнаються громадянами України найбільш дієвим механізмом впливу на владу (у порівнянні з участю у діяльності політичних партій, участю у громадських обговореннях, зверненням до депутатів, судовими позовами до органів влади, участю у громадських організаціях, страйках, мітингах тощо), основним мотивом участі у виборах є усвідомлення свого громадянського обов'язку [4 1, с.190]. Характерно, що з кожним електоральним циклом збільшується кількість респондентів, які очікують на фальсифікації виборів. Зокрема, якщо в квітні 1998 р. вірили, що вибори пройдуть чесно і без підтасовок 20,1 % виборців, то в 2009р. таких громадян було лише 9,9%. При чому напередодні президентських виборів 2004р. відсоток тих, хто очікував на фальсифікації, був значно нижчий, ніж напередодні парламентських виборів 2006 і 2007р., які в цілому пройшли прозоро і демократично [4 1, с.192]. Крім того, істотним показником недовіри до виборів як механізму зміни політичного курсу є відсутність довіри з боку громадян у те, що вибори здатні змінити ситуацію на краще. Зокрема, найвищий рівень сподівань на те, що вибори поліпшать ситуацію в країні був зафіксований напередодні виборів до Верховної Ради України 2006 р. (44,7%), найнижчий – у 2002р. (24% громадян вірили, що вибори поліпшать ситуацію) [4 1, с.193]. Основними причинами, що заважають виборам стати дієвим механізмом демократичної участі громадян у державних справах, більшість громадян вважає невиконання тими, кого обрали, своїх виборчих обіцянок (кількість громадян, які

обрали вказану відповідь, зросло з 48% у травні 2004 р. до 54,2% у грудні 2009 р.). Суттєвими факторами, на думку респондентів, є також формування виконавчої влади не за результатами виборів і відсутність постійного громадського контролю за обраною владою [4 1, с.194].

Отже, першочерговими заходами підвищення довіри до системи електоральних відносин, на нашу думку, повинні стати такі: запобігання розгортанню неконтрольованих конфліктів, урегулювання існуючих конфліктів інституційної, змістовної, процесуальної підсистем; підвищення легітимності законів, які приймаються (особливо це стосується законів про вибори ВР і Президента України), врахування пропозицій поважних міжнародних інституцій, зокрема Венеціанської Комісії, залучення щонайширшого кола спеціалістів до розробки законопроектів; систематизація виборчого законодавства, прийняття Виборчого кодексу України, що дозволить підвищити стабільність системи електоральних відносин.

Вивчення механізмів підвищення довіри до системи електоральних відносин залишається актуальним питанням політичної науки в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шаповал Є. Демократичний аудит як метод тестування електоральних процесів [Електронний ресурс] / Є.Шаповал // Політичний менеджмент. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=73&c=1718>.
2. Никовская Л.И. Сложносоставной конфликт как инструмент анализа трансформации и кризиса / Л.И.Никовская // Полис. – 2009 . – №6 . – С.83–94.
3. Романюк А. Ситуації когабітації у країнах Центральної та Східної Європи та їх політичні наслідки / А.Романюк // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія „Політологія, соціологія, філософія”. 2009. – Вип. 13. – С.146–149.
4. Бекешкіна І. Ставлення населення до виборів як демократичного інституту / І.Бекешкіна // Соціальні виміри суспільства. Збірник наукових праць. Вип. 2 (13). – К., Інститут соціології НАН України., 2010. – С. 187–196.